

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅՈՒ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.

(Երբեմնի. Արքեպ. 1885 թ. Ը.)

Գ.Լ. ՓԵ.

Յովհաննէս Մեծաբարոյին ազգային ընտրութեամբ 1220 թ. յաջորդեց Կոստանդին Ա. Բարձրաբերդցի: Կոստանդին կաթողիկոս և հայ իշխանները երգումն առնելով Անտիոքայ Լատին կոմսի Փիլիպպոս որդուց, որ նա հայադաւան և հայասէր լինի, Ձապէլ թագուհուն ամուսնացրին նորա վերայ և մեծաշուք հանդիսով Հայոց թագաւոր օծեցին. բայց Փիլիպպոս հակառակ իւր երգման՝ սկսեց արհամարհել Հայերին և հայ եկեղեցու արարողութիւնը, և, ոչ միայն սէր սկսեց տածել դէպ ի կաթողիկ եւրոպացիքը, այլև արքունի թագը և պալատի մեծագին սպասները ուղարկեց Անտիոք իւր հօր տուն *): Այս իսկ պատճառով բոլորովին ատելի դարձաւ, և երբ միանգամ կամենումէր Անտիոք գնալ՝ կալանաւորուեց ու երկամեայ իշխանութիւնից յետոյ բանտ դրուեց, ուր և մեռաւ: Ձապէլ, ի մօրէ լատին, Փիլիպպոսի մահից յետոյ գնաց Սելեւկիա իւր ազգականների մօտ և կամենումէր կուսանոց մտնել, բայց հայ իշխանները ստիպմամբ յետ դարձրին և ամուսնացրին հայկազանց և արշակունի ցեղից սերեալ և Լամբրօնի ու Ռուբինեան տան հետ խնամեկան կապերով միացած Կոստանդին իշխանի Հեթում որդու հետ, որին և, 1224 թուին Կոստանդին կաթողիկոս թագաւոր օծեց:

Մինչ Հեթում թագաւոր և իւր Կոստանդին հայրը իրանց աշխարհաշինութեամբ Կիլիկեան տեղի ապաստանի էին դարձրել Զինգիսխանի, Զալալէգդինի, Զարմաղանի, Բաչուի և այլ թաթարական և մահմետական բռնաւորների սրից ազատուած և ազատուել ցանկացող Հայոց, և մինչ Կոստանդին կաթողիկոս այս աշխարհաշէն կառավարութեան շնորհիւ վանքերը բարեկարգումէր յատուկ հասոյթներ նշանակելով, եկեղեցականաց բարե-

(*) Վարդան Մեծ. տպ. ի Վենետ. 1862. յեր. 141.

կարգութեան և հայ տառապելոց բարեկեցութեան համար էր հոգում, Հռովմայ պապը գրգռած Անտիոքայ լատին պատրիարքից, առանց հայ ժողովրդի գրութեան վերայ մտածելու պապական իրաւասութեան և գերիշխանութեան խնդիրն սրժարծելով, այդ խնդրով էր տքնում զբաղեցնել Հայերին: Կոստանդին այս անտեղի խնդրին վերջ տուեց սիրոյ և յարգանաց թուղթ գրելով պապին, իսկ ինքը 1243 թուին Սսոյ Բ. ժողովը գումարեց, ուր 25 յօգուած կանոններ սահմանուեցին, ի յարգանս պապի առաջարկութեան՝ Վերջին օծման խորհուրդը իւղով կատարել որոշելով, որ անընդունելի մնաց և Հայք ըստ ազգային սովորութեան դարձեալ այդ խորհուրդը միայն ազօթքով կատարելով շատացան: Կոստանդին Ա. ժողովի որոշումները Վարդան Մեծ կոչեցեալ վարդապետին յանձնելով շրջաբերական կոնդակով ուղարկեց արեւելք:

Լատինք չէին բաւականանում ծիսական փոփոխութիւններ պահանջելով, այլ պահանջումէին որ Հայք ըստ լատինաց՝ Ս. Հոգին Հօրից և Որդուց բղխած դաւանեն: Լատինաց այս առաջարկը քննելու համար Կոստանդին կաթողիկոս Հեթում թագաւորի հաճութեամբ Սսում ժողովակ կազմեց, և ինքնին չլստահանալով մի որոշում տալ՝ դիմեց Արեւելեայց, որոնց կողմից գիտութեամբ և իմաստութեամբ հռչակեալ Վանական վարդապետը գրեց պատասխանի, համառօտելով հայ եկեղեցւոյ դաւանութիւն Ս. Հոգու բղխման համար*): Կոստանդին կաթողիկոս Վանականի թուղթը ստանալուց յետոյ անհասանելի խորհրդոյ քննութիւնից խոյս տալու համար՝ յարգելով քրիստոնէական եղբայր-սիրութիւնը սիրոյ թուղթ գրեց պապին առանց ընդգիմաբանելու լատին եկեղեցւոյ վարդապետութեան:

Այն օրից, երբ հայ թագաւորք և իշխանք սկսեցին յարաբերութիւն ունենալ Անտիոքի, Սելեկիոյ և այլ տեղեաց կաթողիկ դքսերի և իշխանների հետ նոցա աղջկանց վերայ ամուսնանալով՝ այս աղջկանց հետ պապական ազդեցութիւնը մոտ գործեց հայ արքունեաց մէջ. և այս ազդեցութեան շնորհիւ պապերը սկսեցին յարաբերութիւն՝ զանազան պահանջներ անելով, որոնք վտանգաւոր հեռանքներ ունեցան հայ ազգի և եկեղեցու համար: Վասն

(*) Կոր. պատմ. տպ. ի Մոսկ. 1858. եր. 196 — 206.

զի, մահմետական իշխանութիւնները, որ չէին մոռացել Խաչա-
կրաց Արշաւանքը, տեսնելով հայ արքունեաց և հայրապետանոցի
յարաքերութիւնը Հռովմայ հետ, վրիժառութեան ոգւով գրգռած
յարձակվումէին Հայոց վերայ: Ամենից մեծ հարուածը տուեց
Եգիպտոսի սուլթանը, բազմաթիւ զօրք ուղարկելով Կիլիկիա,
երկիրը աւերակ դարձնելով, Հեթմոյ Թորոս որդին պատերազ-
մում սպանելով և Վեռնին գերի տանելով Եգիպտոս: Այս չա-
րաշուք ժամանակին 47 ամեայ կաթողիկոսութիւնից յետոյ 1267
թուին վախճանեց Կոստանդին Ա. և 1268 թուին յաջորդեց Յա-
կովբ Ա. Տարսոնացի:

Յակովբ Ա. որ Կլայեցի է կոչվում Հռոմկալայում հայրապե-
տական իշխանութիւն վարելուն համար, ընդհանուր պարտաճա-
նանաչութեան համար՝ Շնորհալու ընդհանրական թղթերը ընդօ-
րինակել տալով՝ ուղարկեց այն դատակարգներին՝ որոնց ուղղել էր
ինքն Շնորհալին: Յակովբ Կլայեցին, որ մեծամեծ գովեստներով է
յիշատակվում պատմութեան մէջ՝ վախճանեց 1287 թուին: Վեռն
Գ. թագաւոր կամենումէր Գրիգոր Անաւարդեցուն կաթողիկոս
ընտրել տալ, բայց Հայք համաձայն չէին, համարելով Անաւարդե-
ցուն յունամիտ և հոռոմ: Անաւարդեցու հակառակորդների շար-
քումն էր նաև Սիւնեաց Տարսայիճ իշխանի որդին Ստեփաննոս
վարդապետ Օրբելեան, որ գնացել էր Կիլիկիա՝ Սիւնեաց եպիսկո-
պոս ձեռնադրուելու: Ոմանք կամենումէին սոյն այս Օրբելեանին
ընտրել, բայց դժկամակողմները արգելք եղան՝ նորա խրոխտ և
մեծամիտ լինելը պատճառ բերելով: Ուր ուրեմն, Սսում գումա-
րուած ժողովում ընտրուեց Կեսարիոյ արքեպիսկոպոս Կոստանդին
Բ. Պրօնաքսը որ 1288 թուին Աւագ Շաբաթ օրը սուրբ օծումն
ընդունելուց յետոյ հետևեալ օրը, Զատիկի Կիւրակէին Ստեփան-
նոս Օրբելեանին ձեռնադրեց Սիւնեաց արքեպիսկոպոս:

Շուտով գժտութիւն ընկաւ Կոստանդին Բ-ի և Վեռն Գ-ին
յաջորդող Հեթում Բ-ի մէջ, որ թագաւորելուց յետոյ մի լատին
Յովհաննէս կրօնաւորի ուղարկումէ պապի մօտ, նորան իւր յար-
գանքը և սէրը յայտնելու համար, իսկ կրօնաւորը պապի առաջ
հայ եկեղեցին հերետիկոս և հայ հայրապետանոցը պապական
իշխանութեան դէմ ըմբոստ անուանելով՝ գովումէ Հեթումին որ-
պէս լատինականութեան համամիտ և ընդունող պապի գերիշխա-
նութիւնն ու իրաւասութիւնը հայ եկեղեցու վերայ:

Պատը առանձին թղթով յանուն թագաւորին գովումէ նորա տաճած զգացումները գէպի պապական ասիոնը, և յորդորումէ որ հայ աղգին ու եկեղեցուն ևս իւր զգացմանը հաղորդ կացուցանէ: Հայք լսումեն այս, լսումէ և Կոստանդին կաթողիկոս սկսումէ մեծ յուզմունք և Հեթում Բ. Սսում ժողով կազմելով՝ 1290 թ. գահընկէց է անում Կոստանդինին ու արքայութեամբ, և նորա տեղ Ստեփաննոս Դ-ին է կաթողիկոս ընտրել տալիս, որ Հռոմ-կլայում սնուած լինելուն համար Կլայեցի է կոչւում: 1202 թուին պատահելով ծաղաւտիկը, Հեթումի հրաւիրանօք Ստեփաննոս Դ. Սիս է գնում և թագաւորի հաճութեամբ որոշումէ Զատիկը Յունաց հետ Ապրելի 6-ին տօնել. սակայն այս որոշումը Կիլիկիայում միայն է գործադրում, իսկ Հայք ըստ նախնի սովորութեան՝ մի շաբաթ յետոյ են տօնում:

Մինչ Հայք Հեթում Բ-ի անտեղի կրօնատէր բերմամբ զբաղեալ էին Հռոմաց առաջարկութիւններով և ծաղաւտիկ խնդիրներով, Եգիպտոսի սուլթանի որդին Աշրաֆ խաղաւտակելով Կիլիկիայի ծովեզերքը, մեծ աւարներով դարձաւ Եգիպտոս և նորից Պաղեստինի վերայով մտաւ Եփրատացւոց աշխարհը. սլաւարեց և առաւ Հռոմկլայի եօթնպարսպեան գզեակը, քաղմօթիւ ժողովրդեան հետ գերեց և կաթողիկոսին, աւերեց և աւար առնելով հայրապետանոցի և հայրապետական եկեղեցու թանկագին ուրասներն ու սուրբ Լուսաւորչի աջը, երբ կամենումէր գերեալ Ստեփաննոս կաթողիկոսին հետ առած մտնել Կիլիկիա, լսեց որ թըշնամիք մտել են Եգիպտոս, ուստի աւարներով և գերեալ կաթողիկոսին հետն առած՝ վերադարձաւ Եգիպտոս, ուր և տարին չըլրացած մեռաւ. չորս ամեայ իշխանութիւնից յետոյ վախճանեց և Ստեփաննոս կաթողիկոս վտարանդութեան մէջ, իսկ Ս. Լուսաւորչի աջը Աշրաֆի յաջորդը 1293 թ. յետ դարձրեց Կիլիկիա:

Ստեփաննոս Դ-ին յաջորդեց Գրիգոր Է. Անաւարդեցի կամ Անարզաբացի. սա սկզբից արգէն յայտնի էր որպէս յունասէր ոք, և Հռոմ մականուամբ էր կոչւում: Արովհետեւ աւերուած էր Հռոմկլայ, Գրիգոր Է. Անաւարդացի հայրապետական Աթոռը փոխադրեց Սիս, և իւր Հռոմ մականուան համեմատ ջանք էր անում յունական և լատինական հետեւողութեամբ ինչ ինչ ներմուծութիւններ անել եկեղեցական ժամակարգութեան և արարողութեան մէջ: Գրիգոր Է. ասորերէնից և յունարէնից ինչ ինչ

յաւելումներ անելով Յայսմաւուրի մէջ՝ ընթերցուածները ամսաթուի համեմատ է կարգաւորում, իւր համար առանձին տօնացոյց է կազմում բայց չէ վստահանում հրատարակել, ի միջի այլոց գրումէ « Մեծացուսցէ » շարականներ և կարգադրումէ ամենայն օր երգել, մինչ առաջ՝ տէրունական օրերին էին երգում. գրած շարականները թէև ընդունելի չեն լինում, բայց ամենայն օր « Մեծացուսցէ » երգելու սովորութիւնը մնումէ, այն ևս տէրունական տօների համար նախնեաց գրածներից:

Գրիգոր Անաւարդեցու կաթուղիկոսանալու լուրը Արևելիք լսելով, մանաւանդ նորա եկեղեցական ժամակարգութեան և արարողութեան մէջ արած օտարոտի փոփոխութիւնները, սաստիկ վրդուիւեցին, ուստի և Փոքր-Սիւնիքում ժողով կազմեցին և համաուօտելով ընդդէմ Քաղկեդօնի ժողովի եղած ժողովոց որոշումները և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը՝ ուղարկեցին կաթուղիկոսին, առաջարկելով հետու մնալ նորաձեւութիւններից, ժողովի վերջնական որոշումը յայտնուած էր ըստ այսմ. « Հաւան ենք մեր հայրերի հետ գծիսք իջնել, և ոչ Հռոմների հետ երկինքը բարձրանալ »: Սիւնիքում եղած ժողովին մասնակցեցին և որոշման ստորագրեցին Սիւնեաց արքեպիսկոպոս Ստեփաննոս Օրբելեան, Բջնոյ աթոռակալը, Հաղբատայ եպիսկոպոսը, Հաւուց — Թառայ և Գողթնեաց եպիսկոպոսները ու ուրիշ նշանաւոր հոգեւորականներ, Տարսայիճի և Իւանէի որդիքը՝ Ելիկում և Լիպարիտ իշխանները, Պռօշ իշխանի Պապաք և Էաչի որդիքը ազատօք հանդերձ *):

Գրիգոր Անաւարդեցին յայտնի դիմագրութիւն տեսնելով ազգի կողմից իւր մտադրութեանց՝ նախ քան գործադրել առաջարկելը, համաուօտելով իւր կատարելիք փոփոխութիւնները, առաջարկումէ Արևելեայց՝ նոցա հաւանութիւնը նախապէս ստանալու, բայց Արևելեայք որոշումեն եկեղեցւոյ հին արարողութեան մէջ չընդունել ոչ մի փոփոխութիւն: Գրիգոր Անաւարդեցին յամառած իւր օտարամոլութեան մէջ՝ ապաւինումէ Հեթում թագաւորահօրը, և իւր մտադրութեան համեմատ դաւանութեան թուղթ գրելով և յանձնելով Լեւոն Դ. թագաւորին՝ խնդրումէ ժողով գումարել

(*) Ստեփ. Օրբել. Հատ. Բ. տպ. ի Փարիզ, 1859 թ. եր. 197—210.

և ժողովի որոշմամբ ընդունելի հրատարակել. բայց իւր այս մտադրութեան կատարումն առանց տեսնելու՝ 1306 թուին վախճանումէ:

ԼԼԵՈՆ Դ. Թագաւոր 1307 թուին Ստոյ Ե. ժողովըն գումարեց ոչ միայն նոր հայրապետի ընտրութեան, այլ և Անաւարդեցու դաւա-
նութեան թուղթը ընդունելի որոշելու համար: Ժողովը ԼԼԵՈՆ Թա-
գաւորի և Հեթում Թագաւորահօր ճնշման տակ նորից ընտրու մէ
Կոստանդին Բ. Պրօնագործին և հաւանութիւն է տալիս Անաւար-
դեցու կամեցած ծիսափոխութեանը*), որ նոյն ինքն ժողովա-
կանները, սակաւ բացառութեամբ, իրանց վիճակները գնալուց
յետոյ մերժելով մերժումեն: Իսկ իշխաններից ոմանք տեսնելով
որ ԼԼԵՈՆ Թագաւոր, և Հեթում Թագաւորահայր ջատագով են Ա-
նաւարդեցու մտադրեալ նորաձեւութեանց, թաթարաց Պիլար-
դու խանի ձեռքով սպանումեն նոցա: Օշին յաջորդելով ԼԼԵՈՆԻՆ
հրաւիրեց եպիսկոպոսներին ու վարդապետներին նորից Ստում
ժողով գումարել նորաձեւութեան խնդիրը քննելու, ընդունելու
և գործադրելու համար. հրաւիրեալները հրաժարուեցին կատա-
րել Թագաւորի հրաւերը, այլ ժողովելով Սիս, ոչնչացրին Ստոյ Ե.
ժողովի կամ Անաւարդեցու նորաձեւութեանց խնդիրը. ժողո-
վականներին միացան ազգի բոլոր դասակարգերը մինչև անգամ
կանայք, և սկսեցին աղմուկ յարուցանել. Օշին զայրացած՝
հաւակորդներից գլխաւորներին բանտարկում, աքսորում, և

(*) Ա. Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւն խոստովանել.

Բ. Սուրբ «Աստուած» ի մէջ աւելացնել Քրիստոս բառը, ըստ այսմ.
«Սուրբ Աստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ Քրիստոս, որ խաչեցար
վասն մեր, ողորմեա մեզ»:

Գ. Ծննդեան տօնը Յունաց և Լատինաց պէս տօնել Դեկտեմբերի 25 ին
նոյնպէս և միւս տօները՝ Յայսմաւուրի դասաւորութեան համեմատ:

Դ. Հինգ օր Քրիստոսի ծննդեան և հինգ օր Աստուածայայտնութեան
համար պահել:

Ե. Ծննդեան և Յարութեան ճրագալոյցներին միայն ձկով և ձիթով
լուծանել:

Զ. Ս. Պատարագին՝ իւրաքանչիւր աստիճանի համեմատ զգեստաւորուել:

Է. Խորհրդոյ սեղանի վերայ գործիւրա կամ մարմնակալ դնել:

Ը. Բաժակի հետ ջուր խառնել:

Թ. Եօթն տիեզերական ժողովները և նոցա սահմանադրութիւնները ըն-
դունել: (Ժող. պատմ. Աբ. Արքեպիսկոպոսի Գլ. ԽԲ. եր. 133—134):

մինչև անգամ սպանումէ, և նորաձեռութեան խնդիրը յառաջ տանելու համար կամենումէ Ատանայում ժողով գումարել, բայց թշնամիների աւերածութիւններից ստիպեալ՝ հրաժարւումէ այս մտադրութիւնից, և թշնամիներին դիմադրելու համար փոխանա՛յ աղգի ձեռնառութեան ապաւինելու, Կապանի Յակովբեայիսկոպոսին ուղարկումէ պապի մօտ օգնութիւն խնդրելու. պապը օգնութեան փոխարէն՝ մի թուղթ է ուղարկում յորդորելով լատինացիներ և լատինացիներ հայ աղգը:

Օշնին յաջորդումէ իւր որդին Լեոն Ե. սորա օրով Եգիպտոսի Սուլթանը նկատելով որ Հայք յարաբերութիւն ունին պապի և Եւրոպացւոց հետ, և Օշնի մահուամբ երկիրը շփոթութեան մէջ է, զօրքեր է ուղարկում Կիլիկիա ասպատակելու, Լեոն դիմումէ պապի օգնութեանը, պապը նոր խաչակրաց արշաւանք է յորդորում կազմել, բայց չի յաջողում, և հենց այս ժամանակները 1323 թուին վախճանումէ Կոստանդին Բ. Պրօնապործ, և կաթողիկոս է ընտրւում Կոստանդին Գ. Լամբրօնացի, որ անձամբ դիմելով Եգիպտոսի սուլթանին, խաղաղութեան դաշն է կապում, որով աշխարհը փոքր ինչ անդորրանում է:

ՍՍՈՅ Բ. ԺՈՂՈՎ *) (1243 Թ.)

Գահերեցութեամբ Կոստանդինի Ա. Բարձրաբերդացւոյ.

- Ա. Ձեռնադրութիւնները առանց դրամի լինին.
- Բ. Վկայեալները միայն եպիսկոպոս ընտրուեն.
- Գ. Եպիսկոպոս ձեռնադրուողները գոնէ 30 տարեկան լինին, ամուսնացեալ քահանայքը՝ 25, իսկ սարկաւագները՝ 20.
- Դ. Միայն արժանաւորները քահանայ և սարկաւագ ձեռնադրուեն.
- Ե. Բացի մահուան վտանգից, քահանաները եկեղեցու խորհուրդները ծով կատարեն
- Զ. Եկեղեցու խորհուրդները պատկառանք կատարուեն.
- Է. Մկրտութեան աւազանը եկեղեցում հաստատուն լինի.
- Ը. Մերձաւոր ազգականների մէջ մինչև եօթն ծնունդ պսակ չըլինի.
- Թ. Եպիսկոպոսները կամ երէցները չըհամարձակեն ուրիշների թեմում առանց հրամանի պաշտօն կատարել.
- Ժ. Ամենայն տեղեր ուսուցիչներ կարգուեն.
- ԺԱ. Ս. Գիրքը միայն գիտուններն ու ուղղափառները գրեն.

(*) Ժող. Պատմ. դ. Լ. Լ. Եր. 122—125.

- ԺԲ. Եպիսկոպոսները տարին երկու անգամ՝ իրանց վիճակը պայքելութեան շրջեն։
- ԺԳ. Խոստովանահայրերը ծեր և գիտուն լինին, և ամենայն կիւրակէի յորդորեն ժողովրդին խոստովանեցու։
- ԺԴ. Ս. Հաղորդութիւնը առանց բուրվառի և մոմեղինի չըտարուի հիւանդների մօտ։
- ԺԵ. Պռնիկներն ու հմայողները պատժուեն։
- ԺԶ. Հայհոյիչները աշխարհական պատժով պատժուեն։
- ԺԷ. Պահքը առանց ձկան և ձէթի պահուի, բացի հիւանդութեան հարկից։
- ԺԸ. Քահանաները, եթէ որսորդութեան կամ վաճառականութեան պարային՝ զրկուին իրանց ժողովրդից։
- ԺԹ. Ժողովուրդները իրանց ծխատէր ընտրեն միայն եպիսկոպոսի թոյլտուութեամբ։
- Ի. Քահանաները առանձին խնամքով քննեն տարին մի անգամ իրանց ժողովուրդը ի՞նչ բանում է զարգանում և ի՞նչ բանում նուազում։
- ԻԱ. Ժողովրդականք քահանաներին հասոյթ տան։
- ԻԲ. Քահանաները եպիսկոպոսների պիտոյքը հոգան։
- ԻԳ. Նոյնպէս և եպիսկոպոսները հայրապետական աթոռի պիտոյքը հոգան։
- ԻԴ. Առաւօտեան և երեկոյեան «Գոհանամք զքէն» և «Լուր ձայնից» աղօթքները, որոնցից յետոյ «Սուրբ Աստուած, ն ենք երգում» վերջանան ի դէմս Որդւոյ՝ յարելով. «Քրիստոս Աստուած մեր» բառերը՝ որ յայտնի լինի թէ ի դէմս Քրիստոսի է ասվում «խաչեցար» ը։
- ԻԵ. Հիւանդների վերջին օծման խորհուրդը կատարուի քահանայից օրհնուած իւղով, ինչպէս որ վաղ ժամանակից սահմանել է Եղիայի յաջորդ Յովհաննէս Խմաստասէր մեծ հայրապետը *):

ԱՌԱՋԻՆ ԺՈՂՈՎ Ի ՍԻՒՆԻՍ. 1294 **):

Նախագահութեամբ Ստեփաննոսի Օրբելեան.

(Համառօտութիւն թղթոյ առ Գրիգոր Է. Անաւարդեցի)

- Ա. Ընդունել երեք Տիեզերական ժողովները և նոցա սահմանադրութեան հետևող լինել։
- Բ. Ընդունել Հայոց ազգային այն ժողովները, որոնք ընդդէմ էին Քաղկեդոնի ժողովին ***):

(*) Վերջին օծման խորհուրդը Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին կատարումէ միայն աղօթքով։

(**) Օրբ. Բ. հատ. տպ. ի Փարիզ եր. 1971.

(***) Յիշատակուած են բոլոր ժողովները յանուանէ, ընդ որս եւ Անւոյ ժողովը, որով վահան կաթուղիկոս համարելով Վրաց համախոհ՝ Գահընկէց եղաւ, որով-

Գ. Հեռի մնալ քաղկեդոնականներից:

Դ. Ս. Հաղորդութիւնը անապակ գինով և անխմոր բաղարջ հացով կատարել: Անապակ բաժակը ընդունել ի խորհուրդ կողահոս արեան, իսկ մկրտութեան լուացումը՝ ի խորհուրդ կողահոս ջրոյ:

Ե. Ս. Պատարագը ահիւ և զգուշութեամբ մատուցանել: Պատարագիչը մինը լինի: Եկեղեցին մարմնաւոր սեղանի տեղ չըդարձնել, այլ զգուշանալ՝ որ սուրբ կամ անսուրբ կենդանիք չըմտնեն եկեղեցի:

Զ. Յունաց եկեղեցի չըմտնել, և տէրունական տօները նոցա հետ չըմտնել, և ճրագալոյծներին՝ բաց ի մօից ամենայն բան ուտել:

Է. Հիւանդաց վերջին օծումն իւղով չըկատարել, որ այդ օծման վերայ վսաահացած՝ մարդիկ մեղքի մէջ անզգայ չըմնան:

ԳԼ. ԺԶ.

Կոստանդին Գ. կաթողիկոսի ժամանակով քարոզողաց կարգից Բարդուղիմէոս լատին եպիսկոպոսը Ատրպատականում մեծ հռչակ էր ստացել, և բաւական հետեւողներ ունէր. Նչեցի Նսայի վարդապետը իւր աշակերտներից Յովհան Քոնեցուն ուղարկեց նորա մօտ՝ որ ստուգէ նորա օրակիսի ոք լինելը և քարոզութեան օրակիսի ուղղութիւն ունենալը: Քոնեցին Մարաղայում հանդիպեց Բարդուղիմէոսին և նորա բարեմասնութեան մասին Նչեցուն ծանու-

հետեւ նա Հայոց եկեղեցիներում պատկեր ներմուծեց, որով Խաչի պսպառութիւնը վերցուած էր եւ սեղանները իկոնակերով էին զարդարուած (Ստեփ. Օրբ. հատ. Բ. եր. 202—203):

Իկոնա նշանակումէ պատկեր: Հնումն թերեւս թիթեղի կամ տախտակի վերայ նկարուածներին էին կոչում Իկոնա, որի կիրառութիւնը անսովոր էր, թէեւ այժմ շատ յաճախեալ: Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցու մէջ պատկերի կիրառութիւնը շատ հնուց է: Աբգար Նախահաւատ թագաւորը ստանալով Քրիստոսի պատկերը կամ Դաստառակը՝ հաստատեց Եդեսիայի պարսպի կամարի վերայ: Ըստ աւանդութեան՝ Բարդուղիմէոս առաքեալը Աստուածամօր պատկերը բերեց Հայաստան: Արդ ուրեմն, պատկերի կիրառութիւնը Հայերիս համար նոր չէր, մանաւանդ տէրունական պատկերի: Եկեղեցւոյ երախտաւոր հարց եւ անձանց, մանաւանդ հայրապետների պատկերները նկարումէին եկեղեցու որմերի վերայ, ինչպէս ութերորդ դարում վկայումէ Սողոմոն Գառնեցի ասելովն «Երթամ զի գեղապաճոյճ դեղով նկարողաց սեւել զիս ընդ այլ հայրապետսն տամ յորմ եկեղեցւոյ» (Յովհ. կաթողիկոս): Յետոյ երբ հայրապետների թիւը շատ բազմացաւ, եւ այս թուի մէջ եղան այնպիսիները՝ որոնք իրանց կոչման համապատասխան արդիւնք ցոյց չըտուին՝ որոշուեց միայն կարի երախտաւորների եւ եկեղեցուց սուրբ համարուածների պատկերները նկարել: Իսկ Ս. Խաչը, որով մարդկանս փրկութիւնը կատարուեց՝ կարի կիրառութեան մէջ էր: Սուրբ Խաչը կանգնացնումէին նաեւ եկեղեցուց դուրս հարկաւոր տեղերը յարեւշատութիւն կենդանեաց կամ վասն յիշատակի ննջեցելոց ի բարեխօսութիւն:

ցանելուց յետոյ՝ մնաց նորա մօտ մի և կէս տարի, և որչափ կա-
ռելի էր սովորելով նորանից լատին լեզուն՝ ոմն քաջ լատինագէտ
Յակովբ վարդապետի գործակցութեամբ լատիներէնից հայերէն
ինչ ինչ թարգմանութիւններ արեց: Յովհան Քոնեցին Բարդուղի-
մէոսի հետ Քոնա եկաւ և իւր աշակերտակիցներին հրաւիրեց
Քոնա՝ հաւատի մասին խորհելու. խորհրդի հետեանքն այն
եղաւ, որ ոմանք Քոնեցու հետ թողնելով հայկական եկեղեցին՝
պապականութեան քարոզիչ դարձան և լատին եկեղեցու ժա-
մանակարգութիւնը հայերէն թարգմանելով՝ սկսեցին ըստ այնմ
վարիլ:

1327 թուին չորսամեայ իշխանութիւնից յետոյ վախճանեց
Նոստանդին Ք. կաթողիկոս, և Գրիգոր Անաւարդեցու քեռորդի
Յակովբ Բ. Սսեցին յաջորդեց այն ժամանակ՝ երբ Քոնեցին իւրա-
յիններով առաւել քան լատինները լատինացած՝ եկամուտ անելու
ամեն ջանք և եռանդ գործ էր դնում: Այլինչ ազդեցին Նչեցու
յանգիմանութիւնները, որովհետեւ Քոնեցին իւր վարժապետից
պատկառելու փախանակ, Բարդուղիմէոսի մահից յետոյ, աւելի ևս
բազմապատկեց իւր եռանդը ի կործանումն ժողովրդի բարոյական
շինութեան: Աւոն Ե. թագաւորը Քոնեցեանց եռանդը չափաւո-
րելու համար սկսեց բռնութիւն գործ դնել կալանաւորելով ոմանց,
բայց այս բանը աւելի ևս առիթ տուեց Քոնեցեանց յամառելու,
որոնք Աւոնին, հակառակ պապի կարծեաց, պապականութեան
խափանիչ ներկայացնելով՝ պապի պաշտպանութեան արժանա-
ցան, և մի և նոյն ժամանակ պատճառ եղան՝ որ պապը զլացաւ
առաւ Աւոնին այն նպատրը, որ Նիլիկիայի իւր դեսպանի ձեռքով
պէտք է յանձնէր Աւոնին եկեղեցեաց և վանորէից շինութեան
համար. բաց յայսմանէ, պապը գրեց Յակովբ կաթողիկոսին
պաշտպանութիւն ցոյց տալ Քոնեցեանց, և Յակովբ կաթողի-
կոս, եկեղեցու խաղաղութիւնը և ժողովրդի անգորրութիւնը ի
նկատի ունենալով՝ ընդհանրական թղթերով յորդորումէ Հա-
յերին չը հալածել Քոնեցեանց, և մի և նոյն ժամանակ գրումէ
Քոնեցուն, որ նա ևս հայ ժողովրդի, առանց այն ևս տառա-
պալից դրութիւնը աւելի ևս չը դառնացնի կրօնական երկպառա-
կութիւն սերմանելով, սակայն ոչ Քոնեցին իւր եռանդը չափաւո-
րեց և ոչ ժողովուրդը իւր ատելութիւն: Քոնեցին հալածուած
հայ եկեղեցականներից և ժողովրդից՝ գնաց պապի մօտ և 1333

Թուին հրաման ստանալով՝ Հայաստանում հաստատեց Դոմինիկեան Ունիթոուաց (միարարաց) կարգը, որի գործունէութեան ասպարէզ դարձան Նախիջևանի, Երնջակու և Մարաղայու գաւառները, Թիֆլիս և Սուլթանիէ քաղաքները և Խրիմում՝ Քէոզոսիա քաղաքը, որ գեներալացւոյ իշխանութեան տակն էր։

Հայք այս կրօնական խռնաշփոթ ժամանակին երեք մասն էին բաժանւում. ա. Հայրենի եկեղեցւոյ նախանձախնդիրներ, որոնք Ունիթոուներից «նի» (հերձեալ, հերետիկոս) էին կոչւում. բ. Սոյ Ե. Ժողով ընդունողներ՝ որոնք Սոյ Ռաբանէ էին կոչւում. և գ. պապականութիւն ընդունողներ՝ որոնք Ունիթոուներ էին կոչւում։

Ունիթոուութեան գլխաւոր արքանեակներ դարձան Որմիոյ եպիսկոպոս Ներսէս Պալիենց և Կարնոյ եպիսկոպոս Սիմէօն բէկ, որոնք հայ եկեղեցու սուրբ խորհուրդները երկրայելի էին քարոզում, և իրանք նորից մկրտուելուց ու ձեռնադրուելուց յետոյ, իրանց հետեորդներին եթէ աշխարհական էին՝ նորից մկրտում էին, իսկ եթէ հոգեւորական՝ մկրտում ու ձեռնադրում. և որովհետեւ սուրբ խորհրդի այս օրինակ կրկնուելը մեծ զարոյթ էր պատճառում, ուստի և բաղանիքներում և այլ ծածուկ տեղերում էին կատարում սուրբ խորհրդոց այս կրկնութիւնները։

Ղևոն Ե. Թագաւոր և Յակովբ Բ. կաթողիկոս Ունիթոուների այս գայթակղական վարմունքը լսելով՝ սկսեցին հալածել նոցա։ Թէեւ Ներսէս և Սիմէոն եպիսկոպոսները տարուելով կաթողիկոսի մօտ՝ կարգաւոյժ եղան և բանտարկուեցին, բայց զղջումն կեղծելով՝ ազատուեցին, և Ներսէս, Կանչոյ բերգում եղած ժամանակը զրպարտութեամբ խռովութեան տեղի տալուց յետոյ, մաղապուրժ հազիւ կարողացաւ փախչել ազատուել՝ նորից թակարդներ լարելու ժողովրդի արդորութիւնը վրդովելու համար։ Յակովբ կաթողիկոս պարտաւորուեց թղթով խնդրել պապից որ ղսպէ Ունիթոուներին, սակայն նոքա իրանց արդարացրին՝ ամբոստանելով հայ թագաւորին և կաթողիկոսին և այսպէս ասպահովեցին իրանց գիրքը։

Կրօնական այս խռովութիւնները արդէն բաւական թշուառացրել էին հայ ժողովրդին և ահա Եգիպտոսի ամիրան հայ արքունեաց յարաբերութիւնը պապերի հետ վտանգաւոր համարելով իւր իշխանութեան՝ մոտաւ Կիլիկիա քրիստոնէութիւնը սպառ

սպուռ ջնջել օպուռնալով, բայց Լեոն Ե. Թագաւոր երգմամբ խոստանալով ընդհատել պապերի հետ յարաբերութիւնը, իջեցրեց ամիրայի բարկութիւնը: Հայք չըկարողացան երկար հանգստութիւն վայելել, վասն զի Լեոն հակառակ իւր երգման, որ կոնդակով լուծել էր պապը, նորից սկսեց յարաբերութիւն և Նզիպտոսի ամիրան առիթ բռնելով Լեոնի դրժելը իւր երգմանը, բազմաթիւ զօրքով աւերակ դարձրեց երկիրը և 16 բերդեր կործանեց: Հայ իշխաններից ոմանք անհրաժեշտ էին համարում պապերի և եւրոպացւոց հետ յարաբերութիւնը, որ հերետիկոս չըհամարուէին, բայց ոմանք ևս դժկամակ էին. և Լեոն, իւր երգմանը դրժելով երկրի աւերման պատճառ լինելուն համար չըկարողանալով տանել Յակովբ կաթողիկոսի յանգիմանութեանցը, գահընկէց արեց նորան և տեղը հաստատեց Մխիթար Քոնեցուն: Ներսէս Պալիենց պաշտպանութիւն գտնելու յուսով երբ դիմեց Մխիթարին և մերժուեց նորանից՝ զայրացած՝ Ունիթոռների դրգմամբ հայ եկեղեցու դէմ 117 յօդուած զրպարտութեամբք յերկրեալ մի գրքոյկ ձեռին գնաց պապի մօտ և ներկայացրեց նորան: Պապը յատուկ գրութեամբ այս զրպարտութեամբ լի գրքոյկը ուղարկեց Թագաւորին և կաթողիկոսին, ի քննութիւն. կաթողիկոսը հրաւիրեց եպիսկոպոսներ և վարդապետներ և նոցա խորհրդով զրպարտութեանց հերքումն սլառաստելով ուղարկեց պապին մի գրութեամբ՝ որի մէջ Լեոնին յաջորդող ի հօրէ լատին և լատինամիտ Կոստանդին Թագաւորի ճնշմամբ մի քանի շողոքորդիչ բառեր կային *):

Թէ Կոստանդին Թագաւոր, և թէ նորա եղբայրն ու յաջորդն Քուիտոն, որ ստիպումէին Հայերին լատինական ծէսով վարուել՝ սպանվումեն հայ զօրականներից, նոցա յաջորդն Կոստանդին Ք. շարունակումէ պապի և արեւմտեաց հետ բարեկամական յարաբերութիւնը, որ առիթ է տալիս Նզիպտոսի սուլթանին Կիլիկիա մտնելու՝ քրիստոնէութիւնը ջնջելու համար. Կոստանդին օգնութիւն է խնդրում պապից և պապական պետութիւններից խոստանալով պապական իշխանութեան ենթարկել հայ եկեղեցին և լատինական ծէսերն ու արարողութիւնները ներմուծել

(*) Պապականք այս շողոքորդիչ բառերից առած՝ պնդումեն թէ Մխիթար ընդունել է պապական գերիշխանութիւնը:

Հայ եկեղեցու մէջ, պապը փոխանակ օգնելու, նուիրակներ է ուղարկում՝ Կիլիկիա՝ Հայոց գաւառութիւնը քննելու համար, այս նուիրակները այն աստիճան յանգգնարար սկսում են միջամտել եկեղեցական գործերին՝ որ Մխիթար կաթողիկոս ստիպւում է առաջարկել պապին՝ որ նա իւր նուիրակներին արգելէ Հայրապետական գործերին միջամտել և խանգարում պատճառել։ Պապը այս գանգատը քննելու համար իւր մօտ է կանչում ազգուրաց Ներսէս Պալիենցին, արեւելքին ծանօթ անձինքներին և Ունիթոսներին, որոնք Մխիթար կաթողիկոսի գանգատանքը զրոյարտութիւն և Հայ եկեղեցին հերեօտիկոս են ներկայացնում, և Պապը նոյանից թելաարուած՝ թշնամի առաջարկում է կաթողիկոսին և Կոստանդին թագաւորին որ գրով և երբմամբ հպատակ են պապական իշխանութեան և լատին եկեղեցու կարգադրութեանց։

Ներսէս Պալիենց, որ Մանազկերտի արքեպիսկոպոսի տիտղոսով արեւելք էր գալիս՝ Պապի յանձնարարականով մտաւ Կիլիկիա, Հայ արքունեաց և Հայրապետանոցի պատասխանը լատիններէն լեզուով պապին հաղորդելու համար, բայց նա իւր չարանկնդ բնաւորութեամբ, որպէս թէ կաթողիկոսի կողմից, իւր կամեցածին պէս մի գրութիւն յերիւրելով աւելի ևս բանտարկութեան և չարախօսութեան պատճառ դարձաւ, մինչև որ երբեմն կաթողիկոս Յակովբ Բ. Սսեցին գնացած լինելով Պաղլիս, պապի հետ գէմ առ գէմ խօսելով՝ շահում է նորա գայթաղած միտքը։ Մխիթարի մահից յետոյ 1355 թուին սոյն այս Յակովբ նորից ընտրւում է կաթողիկոս և չորսամեայ իշխանութիւնից յետոյ վախճանում է, որին 1359 թուին յաջորդում է Թագէի վանքի վանահայր Մեսրոպ Արտազեցին, Մեսրոպ Արտազեցի տեսնելով որ ինչ ինչ օտարաւոր անապակ գինով պատարագել, որով և հանգարտուեց խռովութիւնը որ ազմկում էր եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը։

Մեսրոպի հայրապետութեան չորրորդ տարին 1362 թուին մեռաւ Կոստանդին թագաւորը, Հայք նկատելով որ Նուսինեան կաթողիկ այս իշխանների հետ խնամութիւնից առաջ եկած թագաւորն էր անհաւատարմութեամբ էին վարւում գէպի ազգի ու

եկեղեցին հակամիտութիւն ունենալով դէպի եւրոպացիք և դէպի պապերը, չէին կամենում նոցանից թագաւոր կարգել, չէին էլ կարողանում համաձայնութիւն կայացնել իրանցից մէկին թագաւոր կարգելու, ուստի երկու տարի անիշխանութեան մէջ մնաց երկիրը, հուսկ ուրեմն մեծամեծ շփոթութիւններից յետոյ 1365 թուին ձեռնադրութեամբ լատինաց՝ թագաւորեց Աւան Զ. Առաքինեան:

Աւան Զ. իւր համակրութեամբը դէպի եւրոպացիք նշաւակ է լինում Նգիստոսի և Բաղդատի մահմեդական սուլթանների յարձակմունքներին, այս դառն ժամանակին հայրապետանոցի գրութիւնն ևս յետին թշուառութեան էր մատնուած: Մերոսոյ կաթողիկոս մի ելք գտնելու համար Սոսի Յովհաննէս արքեպիսկոպոսին պապի մօտ է ուղարկում օգնութիւն խնդրելու, բայց այս յուսով ևս 1372 թուին վախճանում է և յաջորդում են հետզհետէ Աստանդին Դ. Պօղոս Ա. և Թէոփորոս Բ. որոնք երկրի տերածութեան պառճառով հանգիստ չըկարողանալով գտնել մի նշանաւոր գործ էլ չեն կարողանում կատարել: Աւան Զ. Պապից և պապականներից ակնկալեալ օգնութիւնը չըկարողանալով ստանալ, և լատինամոլութեամբ ազգի համարումն ևս կորցրած լինելով Նգիստոս գերի է տարւում և վերջապէս օգնութեան յուսով, տարագրութեան մէջ 1393 թուին վախճանելով Փարիզում՝ թաղվում է Աեղեստինեանց վանքում իւր հետ թաղելով և Ռուբինեան հարստութիւնը: Թէոփորոս կաթողիկոս ևս Մելիք-Յմար բռնաւորից կալանաւորուելով 18 ամիս իշխանութիւնից յետոյ, 1395 թուին սպանւում է:

Ռուբինեան հարստութեան անկումից յետոյ Հայաստանի վիճակը կարի ողորմելի թշուառութեան էր մատնուած, Հայաստանեայցս եկեղեցին մատնուած էր Ունիթառների յաղկահարութեան, իսկ ժողովուրդը՝ Լանկիթամուրի վաշտաք որածութեան, որին բաղմամբիւ հաւատոյ նահատակաց հետ զոհ գնաց և Աղթամարաց Զարբախա կաթողիկոսը:

Եկեղեցին իւր հակառակորդների գէմ մաքառումէր քաջ ախոյեանի ձեռքով, որոնք էին Նչեցի Նսայի վարդապետի աշակերտ Իւանէ իշխանի որդի Յովհան Արտանեցին, և սորա աշակերտներն Մաղաքիա վարդապետ, որ Ունիթառներից թաւաւորուելով վախճանեց, և Գրիգոր Տաթևացի: Մաղաքիա վարդապետ իշխաննե-

րի ձեռքով պատուհասումէր Աւնիթառներին մարմնաւոր պատիժներով, իսկ Գրիգոր Տաթևացին սկզբում Ապրակունիսի վանքում և յետոյ իւր ուսուցիչ Յովհանն Արտանեցու մահից յետոյ Տաթևու վարդապետանոցում ուսուցիչ կարգուելով՝ բանիւ և գրով ըմբերանումէր Աւնիթառներին:

Թէոփորոս Բ - ին 1396 — 1409 հեազհետէ յաջորդումն Կարապետ Ա. Բորիկ մականուանեալ, Դաւիթ Գ. Կարապետ Բ. և, Կիլիկիոյ այլազգի իշխանի հաճութեամբ ու իւր համախոհների ձեռքնառութեամբ՝ Յակովբ Գ. որ 1410 թուին դեղակուր սպանուեց: Սորա օրով Այթամարու կաթողիկոսութեան թեմը թշնամացած իւր կաթողիկոսի գէմ, խորհրդով Տաթևու Գրիգոր վարժապետի, որ իւր աշակերտների հետ Արճիշոյ Մեծորայ վանքումն էր գտնուում, գահընկէց արեց իւր կաթողիկոսին և միապաւ Սսոյ հետ, բայց այս միաբանութիւնը երկար չըսեց, վասն զի Վասպուրականցիք նորից իրանց կաթողիկոսին հառտատեցին իւր աթոռի վերայ: Մեծամեծ շփոթութիւններից յետոյ 1411 թուին Յակովբ Գ-ին յաջորդեց Գրիգոր Ը. Խանձողատ կոչեցեալ, որ զգալով թէ իւր գէմ դաւաճանութիւն է նիւթւում, Կիլիկիայի այլազգի իշխանների ձեռքով թէև պատուհասակած արեց դաւաճաններին, բայց և ինքն աքսորուեց մի բերդ, և եօթնամեայ կաթողիկոսութիւնից յետոյ վախճանեց բանտում 1418 թուին: Գրիգոր Ը. Խանձողատի մահից յետոյ Երուսաղէմի առաջնորդ Պօղոս Արարատեցին հրաւիրուած լինելով Սիս աեղւոյն շփոթ գործերը կարգադրելու և հայրապետանոցի միաբաններին միմեանց հետ հաշտեցնելու, 1418 թուին ընտրուեց կաթողիկոս Պօղոս Բ. անուամբ: Սա 12 տարի ժողովրդի անգործութեան և եկեղեցու պայծառութեան համար հոգալով հայրապետական իշխանութիւն վարելուց յետոյ վախճանեց 1430 թուին, և յաջորդեց Կոստանդին Ե. Վահկացին, որ Հռովմայ Եկեղեցոս Գ. պապից հրաւիրուած է Ֆերարայում գումարուելիք ժողովին, բայց Կոստանդին առանց Արև Ելեայց չըլստահանալով պատասխանել պապի հրաւերին, հրաւերի թուղթը ուղարկումէ Տիգրանակերտի հռչակեալ Սկրտիչ Նաղաշ կոչուած եպիսկոպոսին: Նաղաշ բացատրելով պապի միաբը, և համառօտելով Քաղկեդոնի ժողովի գէպքերը, գրումէ որ Հայք բացի տիեզերական նախկին երեք ժողովներից ոչ մի ժողով հարկ չունին ընդունելու:

Կոստանդին Ն. երբ պատրաստվում էր Նազաշի այս թուղթը ուղարկել պապին, ստանում է Խրիմոս առաջնորդ Սարգիս վարդապետի թուղթը, որ ստիպեալ տեղւոյն պապական հիւպատոսից՝ յորդսրում է կաթուղիկոսին ընդունել պապի հրաւերը: Կոստանդին կաթուղիկոս նոյն ինքն Սարգիս վարդապետին իւր կողմից պատուիրակ կարգելով ուղարկում է Խտալիա, որ մինչև տեղ կը հասնէր, ժողով Ֆլորենցիա փոխադրուելով՝ այն տեղ ևս վերջանում է. ժողովի որոշումները, որ վիճելի էին Յուսաց և Լատինաց մէջ՝ Հայք չընդունեցին բնաւ, որովհետև ժողովը տրամադրում էր ի միջի այլոց Սուրբ Հոգին Հօրից և Արդուց բլխեալ գաւանել, ընդունել քաւարանը, պապի գլխաւորութիւնը ևւն: Հայ պատուիրակի վերադարձից մի տարի առաջ 1439 թուին վախճանեց Կոստանդին Ն. և յաջորդեց Յովսէփ Գ. Ստեցի, որ մի քանի ամսից յետոյ վախճանեց:

Կիլիկիոյ վերջին կաթուղիկոսները իրանց օտարամիտութեան ու իրանց կոչման անվայել գործերով մեծամեծ խռովութեանց պատճառ էին դարձել և կորցրել էին այն համարումը, որ պիտի ունենար Հայ հայրապետը ազգի մէջ. Գրիգոր Թ. Մուսաբէկեան առանց ազգի հաճութեան կաթուղիկոսանալով և ապօրինաբար հինգ եպիսկոպոսներ ձեռնադրելով խռովութիւնն աւելի ևս սաստկացնում է: Հայք նկատելով որ Կիլիկիոյ հայրապետանոցը յետին անարգութեան է հասել, նկատելով որ Ռուբինեան հարստութեան անկմամբ Կիլիկիան չէր այլ ևս կենդրոն, այլ գաղթատեղի Հայոց՝ ստիպում են Գրիգոր Մուսաբէկեանին գալ Ս. Էջմիածին և այն տեղ վարել հայրապետական իշխանութիւնը: Մուսաբէկեանց չի ընդունում ազգի հրաւերը, ուստի և ազգը 1441 թուին Վաղարշապատու Զ-որդ ժողովը կազմելով, ուր ներկայ էին 700-ից աւելի անձինք, թող հաւանութեան թուղթը նոցա՝ որոնք չը կարողացան ներկայ գտնուիլ՝ հայրապետական Աթոռը փոխադրեց Վաղարշապատ, և Կիրակոս Վիրապեցուն ընտրեց կաթուղիկոս, հակաթոռ հրատարակելով Սիսը:

(Շարունակել)

Յ. Վ. Մ.